

УДК 908 (477.73)

Пархоменко В.А., Миколаївський державний університет ім. В.О.Сухомлинського

Пархоменко Владислав Анатолійович (1974 р.н.). У 1996 р. закінчив історичний факультет Миколаївського державного педагогічного інституту. Кандидат історичних наук, доцент кафедри давньої та нової історії МДУ ім. В.О.Сухомлинського. Коло наукових інтересів – *військова історія України, історичне краєзнавство.*

Громадське життя Миколаєва в роки Першої світової війни (1914-1918 рр.)

У статті висвітлюється громадське життя Миколаєва в період Першої світової війни. Аналізується стан вивчення даної проблеми в краєзнавчій літературі. Зображується діяльність суспільних, національних, релігійних організацій у справі допомоги пораненим, родинам мобілізованих, біженцям, малозабезпеченим верствам населення.

The life of Mykolaiv community during World War I period is examined in the article. The analysis of this problem in literature is given. The activity of social, national and religious organizations is shown and their aide to the wounded, refugees and poor families is analyzed.

Першій світовій війні як в радянській, так і в сучасній вітчизняній історіографії присвячено чимало наукових досліджень. Війна, яка прийняла масштаби планетарної катастрофи, завжди була у полі зору істориків. Однак, на відміну від Другої світової війни, регіональне життя у 1914-1916 рр., за винятком розвитку революційного руху, в історичній літературі не висвітлено на належному рівні.

Для мільйонів українців, які були розподілені кордонами Російської імперії та Австро-Угорщини і опинилися по обидві сторони фронту, імперіалістичний характер війни не підлягає сумніву. Проте у 1914 році для значної частини населення країни війна, що розпочалася, вважалася справедливою, визвольною. Правлячі кола оголосили її Другою вітчизняною (після 1812 року) у боротьбі з німецьким мілітаризмом. Подібні настрої були поширені і серед населення Миколаєва у 1914-1916 рр. Це проявилось у до-

помозі діючій армії, пораненим, біженцям, малозабезпеченим мешканцям міста. Особлива роль у цій діяльності належить громадським організаціям, висвітлення їх діяльності у воєнні роки є метою даної статті.

Окреслена нами проблема в краєзнавчій літературі фактично не знайшла свого відображення. В історичних дослідженнях розглядається переважно революційний рух та військово-суднобудування в цю добу.

Так, вже у 1923 р. Миколаївським відділом Істпарту було видано збірник “Сторінки боротьби” [1], автори якого, переважно учасники тих подій, розповідають про страйковий рух в роки війни. Революційна діяльність партії більшовиків висвітлена у публікаціях Ш.Людковського та колективних працях миколаївських краєзнавців [2]. У загальнюючих працях з історії Миколаївщини місцевих істориків Ю.Крючкова, В.Шкварця, М.Мельника розглядувана нами

проблема висвітлена лише навколо подій, пов'язаних зі страйком на заводі “Наваль” на початку 1916 року [3].

Інша тема, яка достатньо розроблена в історичній літературі, – це військове суднобудування в Миколаєві у 1914-1916 рр. Необхідно, перш за все, визначити дослідження Б.Зубкова [4] та колективну працю, присвячену історії заводу “Наваль” (зараз – Чорноморський суднобудівний завод) [5]. В останні роки цю тему досліджував В.Бабич [6].

Спортивне життя у Миколаєві в роки війни розглядається у статті Н.Довгань, зокрема в ній висвітлено діяльність Миколаївського військово-спортивного комітету (створений у 1916 році), який займався допризовною підготовкою молоді [7].

Отже, в краєзнавчій літературі історичний розвиток Миколаєва в період Першої світової війни розглянуто лише в окремих аспектах, це й обумовило вибір теми даної статті.

Увечері 19 липня 1914 року німецький посол в Росії граф Пурталес вручив російському міністру іноземних справ С.Сазонову ноту з оголошенням війни Росії. Наступного дня про цю подію стало відомо у Миколаєві, в храмах якого були відслужені молебні про перемогу російської зброї над ворогом. Так, під час молебня в Адміралтейському соборі були присутні командир флотського півекіпажу генерал-майор Яковлев, командир 58-го Празького піхотного полку полковник Кушакевич, командир Донського козачого полку полковник Васильєв, градоначальник віце-адмірал А.Мязговський [8]. З початком війни патріотичні ідеї та почуття слов'янської солідарності охопили значну частину населення Російської імперії, у тому числі і робітників. Так, 22 липня 1914 року у Миколаєві відбулася кількатисячна маніфестація робітників суднобудівного заводу “Руссуд”. Популярний тоді в Росії журнал “Нива”, описуючи цю подію, відзначав, що від робітників виступив соціал-демократ Белов. Він завірив градоначальника А.Мязговського про відданість робітників Миколаєва государю у важкий час Другої вітчизняної війни, що у разі необхідності робітники “залишать свої роботи на кораблях і підуть, як один чоловік, на ратний подвиг во славу государя” [9]. Наступного дня єврейською громадою міста була влаштована патріотична маніфестація від приміщення Біржи до Міської управи [10]. В перший же тиждень війни у Миколаєві було

інтерновано біля 40 громадян німецькопідданих і відправлено у внутрішні губернії Росії [11].

У Петербурзі в перші дні після оголошення війни натовпом було розгромлено німецьке посольство. Подібні антинімецькі настрої охопили і деяку частину населення Миколаєва. 1 серпня біля 300 осіб, переважно молоді, з гаслами “Геть німців!” зібралися на центральній вулиці міста – Соборній, вимагаючи закриття німецького гастрономічного магазину Нейтцель. Натовп був розсіяний поліцією [12]. А брандмейстер міської пожежної команди М.Свіжинський звернувся з проханням до Міської управи змінити назву “брандмейстер”, як німецьку, на “начальник” пожежної команди [13].

Створений в Росії з початком війни Комітет по організації чеської добровольчої дружини звернувся з відозвою, в якій закликав чехів, що проживали на території Росії, вступати у чеську дружину, щоб скинути трон Габсбургів і утворити незалежну Чехію. З цього приводу група чехів звернулася з проханням до миколаївського градоначальника надати їм можливість безкоштовного проїзду до Києва, щоб там записатись до війська [14].

Після поразки російських військ в серпні 1914 року у Східній Пруссії стало зрозумілим, що війна буде не тільки кровопролитною, а й затяжною. Тому для ведення війни необхідна широка допомога громадських організацій. У Москві створюються Всеросійський земський союз та Всеросійський союз міст, метою яких була допомога діючій армії, пораненим та населенню, постраждалому від військових дій. На регіональному рівні розпочинають діяльність місцеві організації. У Миколаєві виникають Міський комітет допомоги хворим та пораненим воїнам, Товариство допомоги родинам запасних, Комітет допомоги біженцям та інші.

Товариство допомоги родинам запасних було створено вже 25 липня 1914 року. Його головою було обрано З.Мязговську – дружину Миколаївського градоначальника, віце-адмірала А.Мязговського, заступником – Х.Матвєєва, скарбничим – О.Зборомирського, секретарем – І.Синкевича. Усього до складу правління Товариства увійшов 31 чоловік, переважно чиновники, купецтво, військові, духівництво, але було і 6 робітників від суднобудівних заводів міста [15].

Товариство займалося переважно збором пожертвувань для родин, які внаслідок мобілізації залишилися без годувальників. Для цього

широко проводилися кварткові збори серед населення. Так, у листопаді 1914 року було зібрано і відправлено до діючої армії речей і продовольства на суму 4 тисячі руб., 1400 руб. було виділено на різдвяні подарунки дітям воїнів. На піклуванні Товариства перебувало біля 2400 дітей віком від 1 до 12 років [16]. Усього на 24 грудня 1914 року до Товариства надійшло пожертвувань від населення на суму 84422 руб. 55 копійок, із них видано грошової допомоги родинам запасних – 67527 руб. 39 коп. Число родин, що перебували на піклуванні товариства на 1 вересня 1914 року становило 1571 у кількості 4272 осіб, а на 25 грудня – 2131 родина у кількості 5338 осіб [17]. Товариство отримувало фінансову підтримку від різних верств населення. Так, 17 серпня 1914 року, збори миколаївського купецтва у складі 115 осіб під головуванням старости М.Аврамова передали Товариству допомоги родинам запасних 1 тис. руб. і ще тисячу руб. – Жіночому комітету Миколаївського місцевого управління російського Товариства Червоного Хреста [18].

У звіті Товариства допомоги родинам запасних за 1915 рік відзначалося, що ентузіазм населення дещо знизився. Найбільшими були надходження від адміністрації та робітників суднобудівних заводів. Від заводу “Наваль” надійшло 148951 руб. 52 коп. (або 62% від загальної суми внесків); від заводу “Руссуд” – 29324 руб. 62 коп.; від населення – 55592 руб.; причому охоче робили пожертвування незаможні верстви, в той час як заможні класи часто залишалися осторонь. У 1915 році Товариством було видано 321652 руб. 14 коп. Із цієї суми 80% отримали родини православних, 17% – євреїв, 3% – інших віросповідань [19].

Під час кварткових зборів траплялись і прикрі випадки. Так, у травні 1915 року під час грошового збору було помічено, що у дружини начальника поштово-телеграфної контори Н.Іванової було дві кварта, причому одна не запечатана, а національні прапорці Росії та Франції, що продавались, відрізнялися від тих, що були в інших продавців. Справу з цього приводу було доручено розглянути слідчому [20].

Організацією прийому поранених у Миколаєві займався Міський комітет допомоги хворим і пораненим воїнам. Комітет оформився 2 вересня 1914 року на засіданні міської Думи під головуванням міського голови М.Леонтовича. Було вирішено асигнувати на діяльність цього Комі-

тету 25 тисяч руб. [21]. На початку вересня 1914 року в Комітет поступило чимало пропозицій від різних установ і приватних осіб щодо розташування поранених. Так, середньотехнічне училище підготувало 50 ліжок, Товариство взаємного страхування – 50 ліжок, яхт-клуб – 20 ліжок [22]. З початком війни планувалося розмістити у Херсонській губернії 10 тисяч поранених, але підготовлено було лише 3150 ліжок. У Миколаєві у жовтні 1914 року для прийому поранених було 432 ліжка, із них 200 – у Морському шпиталі, 200 – у міській лікарні, 25 – у єврейській лікарні, 7 – у будинку Ю.Соболевої [23]. У створенні лазаретів активну участь брали міські релігійні громади. Так, у жовтні 1914 року активісти Товариства Римсько-католицької церкви Миколаєва підготували 25 ліжок у приміщенні Костьольного будинку і взяли на себе утримання поранених, організувавши секцію “Польський лазарет” у складі Н.Черняховича, Ю.Козеловського, М.Сосиновського, С.Прижиловського, А. де Жоржель [24].

Як видно із телеграми верховного начальника санітарної та евакуаційної частини О.П.Ольденбургського від 10 грудня 1914 року про призначення завідуючих миколаївських лазаретів, на той час у місті діяло 6 лазаретів: імені Цесаревича Олексія Миколайовича; при миколаївській міській лікарні; Миколаївського Духовного комітету; Товариства Римсько-Католицької церкви; Товариства Свято-Миколаївської Грецької церкви та Миколаївського Портового управління [25]. 29 березня 1915 року єврейською громадою міста було відкрито ще один шпиталь.

Перші ешелони з пораненими урочисто зустрічали міські суспільні організації, але дедалі санітарні поїзда стали прибувати все частіше, кількість поранених все зростала, і Комітет змушений був поспішно організувати нові лазарети. У жовтні 1915 року діяло вже 17 лазаретів і, крім цього, ще у трьох приватних будинках були розміщені поранені [26]. На утримання цих шпиталів Миколаївський Комітет одержав від Головного Комітету Всеросійського союзу міст 25 тисяч руб. [27]. Пізніше Миколаївському Комітету було виділено 2750 руб. на організацію майстерні для навчання поранених різним ремеслам [28]. Також при Морському шпиталі було організовано Товариством Червоного Хреста курси для підготовки сестер милосердя. Перший випуск 48 сестер було здійснено 22 вересня 1914 року [29].

З початком війни для обслуговування потреб діючої армії, переважно у виготовленні спорядження, почали залучати приватних осіб. Так, вже 20 жовтня 1914 року Миколаївське градоначальство отримало телеграму від Міністерства внутрішніх справ з вказівкою зобов'язати місцевих чоботарів виготовляти по 2 пари чобіт щотижня та встановити платню 7-8 руб. за пару чобіт [30]. Пропонувалося також залучити до праці кравців та чинбарів.

Після поразок на фронті у 1915 році російські війська залишили Польщу, Литву, частину Латвії та Західної Білорусі. З відступаючою армією на схід потягнулися довгі колони біженців. З прифронтових губерній населення почало прибувати і до Миколаєва, де виникає Комітет допомоги біженцям. У вересні 1915 року на його утриманні перебувало 1250 осіб [31]. Серед біженців було біля 200 латишів, частина з них була влаштована на суднобудівний завод "Наваль" [32]. Біженці з Прибалтики утворили в Миколаєві латиське земляцтво.

Незважаючи на військові замовлення і потребу в робочих руках, в місті зберігалось безробіття. У зв'язку з цим благодійний комітет заводу "Наваль" вирішив щомісяця асигнувати на допомогу безробітним 1 тисячу крб. [33].

Активну участь у суспільному житті міста у воєнні роки брали навчальні заклади Миколаєва. У травні 1915 року представники миколаївських училищ утворили Педагогічну комісію, яка займалася допомогою дітям родин запасних та біженців, що навчалися у місцевих навчальних закладах. Учні миколаївських шкіл постійно здійснювали збори пожертвувань, організували благодійні заходи, допомагали постраждалим від військових дій. Так, педагогічна рада 2-ї Миколаївської жіночої гімназії отримала рескрипт великої княгині Тетяни Миколаївни із словами вдячності ученицям гімназії за передачу 120 руб., зібраних для допомоги біженцям [34]. Біля 20 гімназистів Олександрівської чоловічої гімназії виказали бажання влітку виконувати сільськогосподарські роботи, допомагаючи селянським родинам, чоловіки яких були мобілізовані до армії [35].

20 вересня 1915 року під час зборів в міській управі представники миколаївських училищ вирішили проводити заняття серед неписьмених поранених місцевих лазаретів [36].

Про ставлення місцевого населення до війни та внутрішніх проблем, про настрої серед робіт-

ників свідчать таємні поліцейські звіти, які щомісяця надходили до Миколаївського градоначальника. Розглянемо настрої миколаївців у воєнні роки на прикладі звітів за 1915 рік, з яким пов'язані поразки на фронті та початок продовольчої кризи в тилу.

Лютий – у звіті миколаївської поліції відзначалося, що арешт більшовицької фракції Державної Думи не знайшов ніяких відгуків серед місцевих робітників. Останні їм не співчують, і навіть соціал-демократи були розгублені у ставленні до війни [37]. Березень – настрої населення високо патріотичний. Звістка про здобуття Перемишля викликала захоплення серед різних верств мешканців. По всьому місту відбулися масові патріотичні маніфестації.

Травень, червень, липень – звістки про втрату спочатку Перемишля, Львова, а потім і Варшави викликають жаль, але у переможному закінченні війни ніхто не сумнівається [38]. Вересень – спостерігається деяке незадоволення міським управлінням у зв'язку з неправильним розподілом палива. Деякі особи, користуючись привілейованим становищем, отримують зі складу вугілля більше, ніж установлено за нормою, обділяючи цим незаможні верстви [39].

Треба відзначити, що поразки на фронті сприяли зростанню і без того сильних антинімецьких настроїв. Так, у звіті за грудень 1915 року відзначається, що серед населення виказуються побажання про перейменування міст та містечок, що носять німецькі назви, на російські. А двоє гласних міської думи С.Гайдученко та В.Маркелов перебували під адміністративним арештом протягом трьох днів за публічні висловлювання про те, що на суднобудівних заводах та на телеграфі працює чимало осіб німецької національності [40].

Відносно ставлення миколаївських робітників до війни, то архівні джерела не дають підстави говорити про антивоєнні настрої серед миколаївського пролетаріату. Страйки, які виникли у листопаді 1915 року та у січні-лютому 1916 року, мали економічні підстави і були пов'язані з дорожнечою, зростанням плати за житло та зловживанням адміністрації заводів. Так, у звіті начальника поліцейського розшукового пункту відзначається, що у грудні 1915 року серед робітників поширюються розмови про те, що представники адміністрації отримують преміальні гроші у зв'язку із закінченням будівництва кораблів, а вимоги робітників про підвищення заробітної

платні адміністрація відхиляє. Політичні ж вимоги під час страйків миколаївськими робітниками не висувалися.

Патріотичні настрої миколаївців особливо проявилися у квітні 1915 року, під час приїзду до Миколаєва імператора Миколи II, який відвідав суднобудівні верфі, оглянув лінкор «Імператриця Марія», побував у лазаретах, розмовляв з робітниками, пораненими, робив подарунки. Цей приїзд Миколи II висвітлено в краєзнавчій літературі [41]. Однак Микола II у 1915 році двічі відвідував місто – 15 листопада государ знов прибув до Миколаєва, на цей раз з цесаревичем Олексієм Миколайовичем. Знов були зустрічі на суднобудівних заводах та в лазаретах. Але такого піднесення та ентузіазму серед робітників, як було під час першого приїзду царя, не спостерігалось – впливало погіршення економічного становища та зростаюча дорожнеча.

Про проблему дорожнечі миколаївська преса стала писати з кінця 1915 року. Перш за все висвітлювалися факти порушення торгівлі, спекуляція, або, як її тоді називали, «мародерство тилу». Так, у січні 1916 року місцева преса оповістила миколаївців, що у магазині бакалійних товарів Лаврентія Лахна (вул. Фалєєвська, 28) пуд пшона вартістю 1 руб. 80 коп. продавався по 2 руб. 40 коп. Крім цього, у магазині приховувався рис, який не йшов у продаж. Л.Лахна було притягнуто до відповідальності [42].

Із розладом на залізницях становище з продовольством, особливо у великих містах, погіршилось. І хоч це було викликано воєнними обставинами, перші черги та введення карток на продукти харчування сприяли зростанню антиурядових настроїв серед широких верств населення. Пізніше картки час від часу в мирні роки будуть існувати в країні не одне десятиліття, а

становище населення в тилу в роки Другої світової війни буде значно гіршим, проте саме економічне безладдя призведе до революційних виступів на початку 1917 року.

У Миколаєві на засіданні міської думи 1 липня 1916 року мова йшла про «цукровий голод». Місто потребувало у квітні і травні 80 тисяч пудів цукру, а було виділено тільки 34 тисячі пудів [43]. Наприкінці липня «батьки міста» все частіше висловлювалися про необхідність введення карток на товари першої необхідності. А у жовтні 1916 року було вже виготовлено 45 тисяч продовольчих карток [44]. Першим продуктом, розданим населенню по картках, був цукор.

Восени 1916 року соціально-економічне становище в країні погіршилось. І хоч до Лютневої революції у Миколаєві помітних страйків робітників вже не відбувалось, проте миколаївські газети вказували на зростання у місті крадіжок, а в поліцейській хроніці стали з'являтися прізвиста тих, хто дезертирував із армії. Родинам дезертирів рекомендувалося припинити видачу пайка.

1 березня 1917 року в Миколаєві стало відомо про революційні події в столиці. Відразу в місті почалися революційні виступи пролетаріату. В суспільно-політичному житті Миколаєва почалася нова доба.

Таким чином, у Миколаєві допомогу державі у справі ведення війни здійснювали громадські благодійні організації: Товариство допомоги родинам запасних, Комітет допомоги хворим та пораненим воїнам, Комітет допомоги біженцям та інші. В даній статті автор торкнувся лише деяких аспектів діяльності цих організацій. Тому їх праця та користь державі у 1914-1916 роках, а також національне, релігійне, культурне життя Миколаєва в зазначений період потребує подальшого дослідження.

Література

1. Страницы борьбы: Сборник материалов по истории революционного движения в Николаеве. – Николаев: Николаевское бюро Истпарта, 1923. – 246 с.
2. Людковский Ш. Николаев. Страницы революционной славы. – Одесса: Маяк, 1986. – 111 с.; Очерки по истории Николаевской областной партийной организации / Под ред. В.Васяева. – Одесса: Маяк, 1980. – 327 с.; История городов и сел Украинской ССР. Николаевская область. – К.: Главная редакция УСЭ, 1981. – 710 с.
3. Крючков Ю. История Николаева. – Николаев: Возможности Киммерии, 1996. – 300 с.; Шкварець В., Мельник М. Миколаївщина: погляд крізь століття. – Миколаїв: Жовтнева друкарня, 1994. – 386 с.
4. Зубков Б.Н. Развитие кораблестроения на юге России. – Калининград: Кн. изд-во, 1990. – 383 с.
5. Плясков Л., Кучеренко Л. Наш Черноморский 1897-1987. – М.: Мысль, 1989. – 381 с.
6. Бабич В. «Императрицы» и «Император» // Николаев. – 2001. – № 3-4. – С. 26-30; Последние крейсера

Российской империи // Николаев. – 2001. – № 5-6. – С. 20-23.

7. Довгань Н.Ю. З історії розвитку фізичного виховання і спорту у Миколаєві в другій половині XIX – на початку XX ст. // Наукові праці: Збірник. – Миколаїв: Вид-во МФ НаУКМА, 2000. – Т. 8. Історичні науки. – С. 37-44.
8. Николаевская газета. – 1914. – 22 июля.
9. Отклики войны // Нива. – 1914. – № 35. – С. 3.
10. Трудовая газета. – 1914. – 23 июля.
11. Николаевская газета. – 1914. – 27 июля.
12. Там само. – 2 августа.
13. Там само. – 26 августа.
14. Державний архів Миколаївської області (далі ДАМО), ф. 229, оп. 1, спр. 1663, арк. 1.
15. Там само, спр. 1717, арк. 43.
16. Там само, арк. 41.
17. Там само, арк. 43.
18. Там само, арк. 2.
19. Трудовая газета. – 1916. – 3 июля.
20. ДАМО, ф. 229, оп. 4, спр. 454, арк. 1.
21. Там само, спр. 436, арк. 4.

22. Николаевская газета. – 1914. – 7 сентября.
23. ДАМО, ф. 229, оп. 1, спр. 1716, арк. 3.
24. Там само, арк. 5.
25. Там само, арк. 15.
26. Там само, арк. 25.
27. Николаевская газета. – 1915. – 20 сентября.
28. Трудовая газета. – 1916. – 3 января.
29. Николаевская газета. – 1914. – 24 сентября.
30. ДАМО, спр. 1698, арк. 2.
31. Николаевская газета. – 1915. – 30 сентября.
32. Там само. – 1915. – 29 ноября.
33. Там само. 1915. – 27 марта.
34. Там само. – 1915. – 13 мая.
35. Там само. – 1915. – 21 июля.
36. Там само. – 1915. – 20 сентября.
37. ДАМО, оп. 4, спр. 481, арк. 3.
38. Там само, арк. 7-11.
39. Там само, арк. 14.
40. Там само, арк. 22.
41. Участь представників різних конфесій у зустрічі з імператором Миколаєм II в Миколаєві // Релігійні організації на Миколаївщині: історія та сучасність: Науково-популярний довідник. – Миколаїв: Вид-во НаУКМА, 2001. – 248 с.
42. Трудовая газета. – 1916. – 3 января.
43. Там само. – 1916. – 3 июля.
44. Николаевская газета. – 1916. – 12 октября.

Надійшла до редколегії 20.09.2003 р.